

حضرت زینب علیها السلام

الگوی زنان مسلمان

دکتر محمدحسن الهی منش / مرتضی اشرفی

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم / دانشجوی دکتری علوم سیاسی

چکیده

زن در طول تاریخ همواره مورد ظلم و تعدی قرار گرفته و حقوق انسانی‌اش پامال شده است. ظهور دین اسلام جلوه‌ای زیبا به شخصیت زن بخشید و با معرفی الگوهای جاوید، به نجات مرد و زن در همه اعصار پرداخت. برای بازگشت زن به شخصیت و کرامت واقعی‌اش و همچنین حرکت در مسیر کمال و تعالی، الهام از الگوهایی که بتوانند بسان منیر راهنمای زن امروز باشند ضروری است. یکی از این الگوها حضرت زینب علیها السلام است؛ زن آزاده‌ای که در سخت‌ترین شرایط ظلم و جور و فساد، تأثیر چشمگیری بر جامعه گذاشت و پایه‌های ستم و بی‌عدالتی را ویران کرد. علم‌آموزی، استقامت و پایداری، حجاب و عفاف، صبر و شکیبایی و شجاعت مهم‌ترین ویژگی‌های این بانوی بزرگوار است که زنان امروز می‌توانند با الهام از آنها به سعادت و کمال برسند.

کلیدواژه‌ها: زن، صبر، پایداری، شجاعت، عبادت، حجاب و عفاف.

مقدمه

آن گل‌های زیبا با طراوت بهار را دیده‌اید که چگونه به فضای اطراف خود جان می‌بخشند و همه جا را آکنده از زیبایی و لطافت می‌سازند؟ و آیا تا به حال دیده‌اید که ناگهان تند بادی خشمگین و بی‌رحم می‌وزد، گل‌های زیبا را از شاخه‌های درختان جدا می‌سازد و بر زمین می‌افکند؟ هنگامی که آن گلبرگ‌های زیبا روی زمین پراکنده می‌شود، آن باغبان شوریده را مشاهده کنید که با چه حسرت و اندوهی به آن گلبرگ‌های زیبا می‌نگرد. قطرات اشک‌هایش را ببینید که آرام آرام بر گونه‌اش سرازیر می‌شود. باغبان خوب می‌داند که دقایقی پس از آن، زیبایی و طراوت باغش با ریختن گلبرگ‌ها از بین می‌رود و از آن عطر مست‌کننده خبری نخواهد بود. و زینب علیها السلام نیز همچون آن باغبانی شوریده حال ناظر پرپر شدن گل‌های زیبایی بود که جهان را عطر آگین می‌ساختند و نمونه‌های کاملی از فضیلت‌های انسانی بودند. زینب در دنیایی پر از نامردی، پلیدی و فریب صلاهی آزادی و انسانیت سر داد و از فضیلت‌های انسانی و ارزش تعالیم اسلام سخن گفت و مردمی را که دست خویش را به جنایت آلودند و بعد ابلهانه بر کرده‌های خویش افسوس خورده و بر سوگ نشسته بودند به باد ملامت گرفت. با نگاهی به تاریخ ملت‌های گذشته روشن می‌شود که زن در طول تاریخ همواره مورد ظلم و تعدی قرار گرفته و حقوق انسانی او پایمال شده است. ظهور دین اسلام جلوه‌ای زیبا به شخصیت زن بخشید و با معرفی الگوهای جاوید به نجات مرد و زن در همه اعصار پرداخت.

یکی از این اسوه‌ها، حضرت زینب علیها السلام است که مردان و زنان می‌توانند با الهام از وی در زمینه‌های عبادت، علم‌آموزی، استقامت و پایداری، حجاب و عفاف، صبر و شکیبایی و شجاعت سرمشق بگیرند و به سعادت و کمال برسند.

ولادت

این بانوی بزرگوار در خانواده‌ای که به طهارت و پاکی شهرت داشت به دنیا آمد؛ خانواده‌ای که آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (احزاب: ۳۳) بر عصمتش مهر اصالت می‌زند. این خانم یگانه در بوستان، در سال پنجم هجری پا به این عرصه خاکی گذاشت تا دنیایی را در تمامی اعصار محذوب صبر و پایداری خویش نماید. (فائمی، ۱۳۸۰، ص ۲۳)

تولد این گوهر آسمانی مصادف با مسافرت نبی خدا محمد مصطفی صلی الله علیه و آله بود. از این رو، مادرش فاطمه علیها السلام از علی علیه السلام خواست نامی برای این نوزاد معین کند. اما امام علی علیه السلام امتناع نمود و این امر را به بازگشت پیامبر واگذار کرد. وقتی پیامبر از سفر برگشتند فرمودند: فرزندان فاطمه فرزندان منند، ولی خداوند درباره آن تصمیم می‌گیرد. (محلّتی، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۳۸) بعد جبرئیل نازل شد و ضمن ابلاغ سلام خداوند گفت: باری تعالی می‌فرماید: نام این دختر را «زینب» بگذار که این نام را در لوح محفوظ نوشته‌ام. (بزدان‌پناه، ۱۳۸۳، ص ۳۲-۳۴) آنگاه رسول خدا زینب را گرفت و بوسید و فرمود: توصیه می‌کنم همه این دختر را احترام کنند که او مانند خدیجه است. یعنی حضرت زینب بسان خدیجه کبری در راه اعتلا و سرافرازی اسلام همه مصائب و بلاها را تحمل خواهد کرد و با صبر و استقامت و ایثار موجب رشد و تعالی این دین مقدّس خواهد شد.

زندگی در کوفه

حضرت زینب علیها السلام و امامان حسن و حسین علیهما السلام که تا پیش از حکومت علی علیه السلام در مدینه زندگی می‌کردند، به همراه پدر به کوفه آمدند و در دوران قریب پنج سال حکومت، با علی علیه السلام بودند، و در طوفان دردها و مصیبت‌ها پرورده شدند.

پس از شهادت علی علیه السلام در سال چهارم هجری، که حزنی سنگین برای زینب داشت، در فاصله دو روز، مردم برای بیعت با امام حسن علیه السلام آمدند. بیش از چهل هزار نفر با او بیعت کردند؛ همان کسانی که پیش از شهادت علی علیه السلام تا پای مرگ با آن حضرت بیعت کرده بودند. (هاشمی نژاد، ۱۳۸۳، ص ۶۷) دوران حکومت امام حسن علیه السلام هفت ماه طول کشید، آن هم در عراق و ماورای آن، مانند خراسان. در نهایت، با انجام برخی فتنه‌ها و ترفندهای معاویه و عمرالعاص و مغیره بن شعبه و نیز تنهایی حضرت، صلح با معاویه اتفاق افتاد. این امر موجب شد که خانواده علی علیه السلام به مدینه برگردند؛ زیرا آن قدر کجی و نادرستی از کوفه و اهل آن دیده بودند که دیگر مجالی برای باقی ماندن و فضایی برای زندگی نمانده بود. (مجلسی، [بی تا]، ج ۱، ص ۱۵۱)

زندگی در مدینه و تفسیر قرآن

امام حسین علیه السلام و خانواده او و زینب کبری علیه السلام پس از هجرت به مدینه، قریب ۲۰ سال تا زمان مرگ معاویه، یعنی سال ۶۰ هجری، در مدینه بودند. طبیعی است که این خانواده محل مراجعه مردمی بودند که البته با ترس و احتیاط به آنان مراجعه می‌کردند. در *سفینه البحار* نقل شده است: زینب علیه السلام مجلس ویژه‌ای برای زنان داشت (قمی، ۱۴۱۶ ق، ص ۵۰) که در آن جلسه تفسیر می‌گفت. ابن عباس این‌گونه از زینب علیه السلام نقل می‌کرد: «حدیثی عقيلتنا زینب بنت علی»؛ خردمند ما، زینب دختر علی چنین گفته است. «عقیله» صفت و و عنوان زینب شده بود. (ابن منظور، ۱۹۷۸ م، ج ۱، ص ۴۵۳)

ویژگی‌های حضرت زینب کبری علیها السلام

۱. هوش و ذکاوت

در اهمیت هوش و ذکاوت آن بانوی بزرگوار همین بس که خطبه طولانی و بلندی را که حضرت صدیقه کبری فاطمه زهرا علیها السلام در دفاع از حق امیرالمؤمنین علیه السلام (انصاری، ۱۳۸۵، ص ۸۰-۸۲) و غضب فدک در حضور اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ایراد فرمودند، حضرت زینب علیها السلام روایت فرموده است. حضرت زینب علیها السلام با اینکه دختری خردسال (هفت ساله و یا کمتر) بود، این خطبه عجیب و غرّاء را که حاوی معارف اسلامی و فلسفه احکام و مطالب زیادی است با یک مرتبه شنیدن حفظ کرده، و خود یکی از راویان این خطبه بلیغه و غرّاء می‌باشد. (طبرسی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۳۱)

۲. فصاحت و بلاغت

کلمات و فرمایش‌های گهربار آن حضرت در خطبه‌هایی که از آن حضرت روایت شده، خود قوی‌ترین دلیل بر کمال فصاحت و بلاغت آن بانوی بزرگوار می‌باشد؛ همان بانویی که امام سجاده علیه السلام در حق ایشان فرمودند: «ای عمّه! شما الحمدلله بانوی دانشمند هستی که تعلیم ندیده، و بانوی فهمیده‌ای که بشری تو را تفهیم ننموده است. (مامقانی، ۱۹۹۶، م، ج ۳، ص ۷۹)

حضرت زینب علیها السلام بزرگ بانوی جهان اسلام، بیدادگر و ادامه‌دهنده حادثه عاشورا و دارنده دانش‌های دو جهان و به گفته امام سجاده علیه السلام، دانای بدون آموزگار و فهمیده بدون فهماننده بود. (ر.ک: آل عمران: ۱۹۶) الگوی راستین وی، بانوی دو جهان، مادرش حضرت فاطمه علیها السلام بوده است. زینب علیها السلام در دامان پرمهر و معنویت فاطمه علیها السلام از سرچشمه معارف اسلامی و قرآنی سیراب گشت. رسالت راستین زینب هنگامی آغاز گردید که پس از به شهادت رسیدن امام

حسین علیه السلام و هفتاد و دو تن از یارانش، با ایراد سخنان آتشین به بیدارگری مردم کوفه و ستیز با ستمکاران و یزیدیان پرداخت.

پس از واقعه خونبار کربلا، نقش ایشان روند تازه‌تری یافت. آن حضرت ضمن حضور در کاروان اسرای کربلا، در برابر احکام جور قرار گرفتند و به افشاگری ظلم و ستم وارد بر آل طه از سوی خاندان امیه پرداختند. ایشان در این دوران سخت با حضور در کاخ برخی حکمرانان جور زمان مانند یزید و ابن زیاد، با تأکید بر حقانیت طریق آل محمد صلی الله علیه و آله، بر سخنان و تبلیغات مسموم خاندان امیه درباره بنی‌هاشم خط بطلان کشیدند. (منصوری لاریجانی، ۱۳۷۸، ص ۲۵)

زینب علیه السلام تجسم زهد، ورع، علم، عفاف و شهامت، و عقیده طاهره، متخلق به اخلاق الهی است. این بزرگوار راه مقاومت در برابر باطل را به امت نشان داد و فداکاری در راه خدا و چشم‌پوشی از همه چیز را در راه برافراشتن پرچم حق به همه یاد داد. (نساجی‌زاده، ش ۳)

۳. حجاب و عفاف

از همان ابتدای خلقت، پوشش و حجاب برای انسان لازم شد. از همان نخستین روزی که آدمی پای بر زمین نهاد، التزام به پوشش در نهاد او زاده شد.

زینب کبری علیه السلام بانویی سرشار از بینش و بصیرت بود که با سیره و سخن خود «فرهنگ برهنگی» و «برهنگی فرهنگی» دیروز و امروز را مورد تعرض قرار داد، و با این کار، الگویی ماندگار از شخصیت خویش به یادگار گذارد و معیارهای حرکت ارزشی و ضد ارزشی را برای همیشه ترسیم کرد. (مجلسی، [بی‌تا]، ج ۴۵، ص ۱۳۴)

وی با الهام از پیام آسمانی قرآن و طبق آموزه‌های مادرش، حجاب و عفاف را مانند گوهری ارزشمند برای یک زن مسلمان می‌دانست و بر این باور بود که زن هنگامی به خدای خود نزدیک‌تر است و شایستگی گوهر آفرینش را پیدا می‌کند

که خود را در صدف حجاب حفظ نماید. حضرت زینب علیها السلام در دامان مادری پرورش یافته است که برای دفاع از حریم ولایت و حجت خدا با دشمنان به مُحاجّه می‌پردازد، به گونه‌ای که سر تا پایش را هاله‌ای از حجاب و عفاف فرا گرفته است؛ مادری که وصیت می‌کند پیکرش را در تابوتی با دیواره‌های بلند بگذارند تا از انظار نامحرمان به دور باشد. تجلّی صفات این مادر در تمام مراحل زندگی زینب کبری علیها السلام آشکار می‌شود، به گونه‌ای که فداکاری‌هایش در راه اسلام کوچک‌ترین لطمه‌ای به شخصیت وی وارد نمی‌سازد. حتی در دوران سخت اسارت هم، بر عفت خود پای می‌فشارد. این بانوی بزرگوار برای پاس‌داری از مرزهای حیا و عفاف بر سر یزید فریاد برمی‌آورد: «آیا این از عدالت است که زنان و کنیزان خویش را پشت پرده بنشانی و دختران رسول خدا صلی الله علیه و آله را به صورت اسیر به این سو و آن سو بکشانی؟ نقاب چهره آنها را دریدی و صورت‌های آنها را آشکار ساختی.» (جعفری، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۳۹۹-۴۰۰)

۴. کرامات

به غیر از انوار مقدسه چهارده معصوم علیهم السلام، در میان خاندان رسالت و اهل بیت گرامی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، افرادی هستند که در نزد خداوند متعال دارای رتبه و منزلت رفیع و والایی می‌باشند و توسل به ایشان، موجب گشایش مشکلات و معضلات امور دیگران است. از جمله این افراد، حضرت ابوالفضل علیه السلام است که حتی در موارد زیادی مسیحیان با توسل به آن حضرت مشکلاتشان حل گردیده و به حوایج و خواسته‌های خویش نایل گردیده‌اند.

حضرت زینب علیها السلام نیز بانویی بزرگوار از این دودمان پاک است که توسل به ایشان برای حل مشکلات بزرگ، بسیار تجربه شده و کرامات فراوانی از آن بانوی گرامی نقل شده است.

رسالت حضرت زینب علیها السلام

چون زینب تربیت شده خاندان وحی و امامت بود و به حقیقت دین آشنایی کامل داشت، وقتی دین را در دست عده‌ای ستمگر دید و مردم زمانه را از ظلم و جور حکام خود غافل یافت، به صرافت دریافت اگر مردم را به گونه‌ای از بدعت‌ها و ظلم و ستم‌ها و ناحق بودن حاکمان زمانه آگاه نسازند، از دین چیزی جز ظاهر آن باقی نمی‌ماند؛ از این رو، با امام حسین علیه السلام همراه شد. البته تا زمانی که امام حسین علیه السلام در قید حیات بودند، ایشان در همه امور از امام علیه السلام اطاعت می‌کرد، اما وقتی متوجه شد از مردان بنی‌هاشم کسی جز امام زین العابدین علیه السلام باقی نمانده و او هم، چنان رنجور است که تا مدت‌ها توان ندارد به وظایف امامت خویش قیام کند، تصمیم گرفت در کنار امام سجاد علیه السلام به رسالتی که برای خویش احساس می‌کرد عمل نماید. زینب علیه السلام موارد زیر را از وظایف اصلی رسالت خویش می‌دانست:

۱. سعی داشت در هر فرصتی با خطبه و سخنرانی، عمّال و حکومتیان را رسوا سازد و مردم را از جنایات آنان آگاه نماید، تا با مفتضح ساختن دستگاه حکومتی، خون عزیزانش هدر نرود و انقلاب کربلا بی‌ثمر نماند؛ انقلابی که ثمره‌اش معیاری برای تمیز حق از ناحق بود.

۲. به زنان و کودکان داغ‌دیده آرامش می‌داد تا مبادا با ناله و شیون، دشمن شاد گردند.

۳. سومین وظیفه‌ای که زینب علیه السلام خویش را به آن ملزم می‌دید مراقبت از امام سجاد علیه السلام بود. به همین علت، خود را سپر شمشیرهایی می‌کرد که قصد شهادت امام را داشتند.

وفات زینب علیها السلام

محققان درباره تاریخ وفات حضرت زینب و محل دفن آن بزرگوار، به یک رأی و نظر نیستند؛ اما بیشتر آنان بر این عقیده‌اند که زینب علیها السلام بعد از واقعه عاشورا یک سال و نیم بیشتر زنده نبود (قائمی، ۱۳۸۰، ص ۳۸۵) و قبر آن حضرت در شام است. (الهی، ۱۳۷۵، ص ۲۷۰)

زینب کبری علیها السلام در گفتار دیگران

استاد شهید مطهری می‌فرماید: امام حسین علیه السلام در طول نهضت حماسی خود خاندان و همراهان خود را چنان با استقامت و پایداری آشنا نمود که هر یک جلوه‌ای از استقامت حسینی شدند. در این میان، حضرت زینب علیها السلام چنان درس آموخت که استقامت و پایداری او پس از عاشورا در دوران اسارت و رویارویی با یزید درخشان‌ترین صحنه‌های استقامت و پایداری بشری است. در حماسه حسینی، آن کسی که بیش از همه این درس را آموخت و بیش از همه این پرتو حسینی بر روح مقدس او تابید خواهر بزرگوارش زینب علیها السلام بود. (مطهری، ۱۳۸۰، ص ۴۵)

دکتر عایشه بنت الشاطی نویسنده مشهور مصری و صاحب کتاب *بانوی کربلا* می‌نویسد: زینب، تنها بانویی که عالی‌ترین نمونه شهامت و دلیری، دانش و بینش، کفایت و خردمندی، قدرت روحی و تشخیص موقعیت بود و هر وظیفه‌ای از وظایف گوناگون اجتماعی را که به عهده گرفت به خوبی انجام داد. من زینبی می‌گویم و شما زینبی می‌شنوید؛ نه من به حقیقت کمالات و فضایل او رسیده‌ام و نه شما می‌توانید به این حقیقت عالی برسید. من از دور ایستاده و آفتاب درخشان فضایل او را می‌نگرم و هنگام مطالعه زندگی پرحادثه او در برابر پیشگاه با عظمت او سر فرود می‌آورم. زینب ماهی است که از پنج خورشید تابان کسب نور کرده و از هر کدام به‌طور شایسته‌ای بهره گرفته و آنگاه جهانی را روشنایی بخشیده است. (بنت الشاطی، ۱۳۸۰، ص ۷۶)

دانشمند بزرگ سیده‌الهدیه‌الدین حسینی شهرستانی می‌گوید: زینب خواهر حسین علیها السلام، نقش بسیار مهمی در تقویت قیام کربلای حسین داشته است و در تاریخ زنان عرب کمتر زنی را می‌توان یافت که این‌گونه مردانه با مردان همگامی داشته است و تاریخ درخشان بیافریند. چنان‌که مشاهده می‌کنیم، زینب به همراه برادر خود در آن سفر بزرگ برای خدمت به دین و ترویج هدف مقدس حسین علیها السلام این نقش مهم را ایفا کرده است.

طبری و ابن اثیر می‌نویسند: تا دو یا سه ماه پس از شهادت حسین، از وقتی که خورشید طلوع می‌کرد تا هنگامی که بالا می‌آمد اهل کوفه دیوارها را خون‌آلود می‌دیدند. (شهید دستغیب، ۱۳۶۸، ص ۱۱۴) دیوارهای کوفه سخنان زینب را منعکس می‌کرد: «آری به خدا، بیشتر بگیرید و کمتر بخندید. شماها ننگ و رسوایی را به منتها رسانیدید. این ننگ و رسوایی از دامان شما شسته و پاک خواهد شد. چگونه می‌شود که از ننگ کشتن جگرگوشه خاتم پیغمبران و سرور جوانان اهل بهشت پاک شوید؟» (آیت‌الله زاده نائینی، [بی‌تا]، ص ۴۳ و ۴۵)

نتیجه

رسالت زن دست‌یابی به مقام والای کرامت و انسانیت است، به گونه‌ای که بتواند در سرنوشت خود و جامعه دخالت کند. در زمان حاضر با هجمه فرهنگی دشمنان، به‌ویژه استعمارگران غربی، گوهر آفرینش به عنوان یک کالا به منظور استفاده‌های غیراخلاقی در شرکت‌های پورنوگرافی و ... درآمده و ستم و تبعیض نسبت به زن به یک تراژدی تاریخی و جهانی بدل گشته است و کالای زن در قالب فرهنگ برهنه به نازل‌ترین قیمت به حراج گذاشته می‌شود. بنابراین، برای رهایی از این غوغای برهنگی فرهنگی، و بازگشت زن به شخصیت و کرامت واقعی‌اش و نیز حرکت در مسیر کمال و تعالی، الهام از الگوهای که بتوانند بسان منیر راهنمای زن امروز باشند ضروری است.

یکی از بافضیلت‌ترین این الگوها حضرت زینب علیها السلام است؛ زن آزاده‌ای که در سخت‌ترین شرایط ظلم و جور و فساد، تأثیر چشمگیری بر جامعه گذاشت و پایه‌های ستم و بی‌عدالتی را ویران کرد. علم‌آموزی، استقامت و پایداری، حجاب و عفاف، صبر و شکیبایی و شجاعت مهم‌ترین ویژگی‌های این بانوی بزرگوار است که زنان امروز می‌توانند با الهام از آنها به سعادت و کمال برسند.

حضرت زینب علیها السلام با الهام از فکر بلند و ایمان قوی، دو شیوه حساس و مهم را برمی‌گزیند: یکی حضور در صحنه مبارزه، سیاست و اجتماع مخوف آن زمان و دیگری، شیوه تبلیغ در زمان اسارت.

سیاست در نگاه او، اداره جامعه بر اساس عدل است نه فریب‌کاری. حضور زینب علیها السلام در صحنه‌های سیاسی از کوفه تا شام و از شام تا مدینه، در پی از دست دادن یک برادر یا به خاطر چند عزیز نیست، بلکه حضورش در صحنه سیاست برای تحکیم اسلام در جامعه است؛ تکلیفی که هم به دوش مرد است و هم به دوش زن. البته چون هر وجودی دارای ظرفیتی خاص است، با شیوه خاص نیز باید طی شود. زن از دیدگاه اسلام، آنجا که لازم شود باید در جامعه حضور داشته باشد، اما با شرایط ویژه خود؛ از جمله: حفظ عفت، ایمان، نباختن خود در برابر هر اجنبی، دفاع از حق، عدالت و ولایت.

حضرت زینب علیها السلام در زمان اسارتش تبلیغ را یک وظیفه الهی می‌دانست. با فصاحت و بلاغت موروثی، علم ذاتی و شجاعتی علی‌وار، با اینکه در بند بود، اما شمشیر برنده و گویای خود را برهنه کرد و آن را با تمام وجودش علیه تمام اقتدار یک حکومت طاغوتی فرود آورد. این قهرمان بزرگ تاریخ برای کاری سترگ به پا خاست بی‌آنکه کم‌ترین تردیدی به خاطرش راه یابد یا از آن واقعیت خطر خیز بهراسد.

منابع

۱. قرآن کریم؛ ترجمه آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی، قم: مدرسه الامیرالمؤمنین، ۱۳۸۲.
۲. آیت‌زاده نائینی، حسان و مهدی؛ زینب بانوی قهرمان کربلا؛ قم: نجم الهدی، ۱۳۸۴.
۳. ابن منظور؛ لسان العرب؛ قم: دارالعلم، ۱۳۷۸.
۴. الهی، حسن؛ زینب کبری؛ تهران: مؤسسه فرهنگی آفرینه، ۱۳۷۵.
۵. انصاری، محمدرضا عبدالامیر؛ حرکت جانگداز بانوان در راه امام حسین؛ قم: شفق، ۱۳۸۵.
۶. بنت الشاطی، عائشه؛ بانوی کربلا؛ ترجمه سیدرضا صدر؛ [بی‌جا]، [بی‌نا]، ۱۳۸۰.
۷. جعفری، محمدتقی؛ تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی؛ [بی‌جا]، اسلامی، ۱۳۶۸.
۸. رسولی محلاتی، هاشم؛ نگاهی کوتاه به زندگی زینب کبری؛ قم: دفتر انتشارات حوزه علمیه، ۱۳۸۰.
۹. شهید دستغیب؛ داستان‌های شگفت‌انگیز؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۸.
۱۰. طبرسی، ابومنصور احمد بن علی بن ابی طالب؛ احتجاج؛ نجف اشرف: منشورات النعمان، ۱۹۸۰.
۱۱. قائمی، علی؛ زندگی حضرت زینب؛ ج دوم، قم: امیری، ۱۳۸۰.
۱۲. قمی، شیخ عباس؛ سفینه البحار؛ مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۴۱۶ ق.
۱۳. مامقانی، تنقیح المقال؛ فصل النساء؛ قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۹۹۶.
۱۴. مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار؛ قم: [بی‌نا]، [بی‌تا].
۱۵. _____؛ جلاء العیون؛ قم: [بی‌نا]، [بی‌تا].
۱۶. محلاتی، ذبیح‌الله؛ ریاحین الشریعه؛ بیروت: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۹.
۱۷. مطهری، مرتضی؛ حماسه حسینی؛ قم: صدرا، ۱۳۸۰.
۱۸. منصوری لاریجانی، اسماعیل، زینب کبری فریادی بر اعصار؛ تهران: نشر فرهنگی آیه، ۱۳۷۸.
۱۹. نساجی‌زاده، اسماعیل، «شمه‌ای از کمالات معنوی حضرت زینب علیها السلام»؛ مجله درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۳.
۲۰. هاشمی‌نژاد، عبدالکریم؛ درسی که حسین به انسان‌ها آموخت؛ مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۳.
۲۱. یزدان‌پناه، زهره؛ زنان عاشورایی؛ تهران: هلال، ۱۳۸۳.